

G. B. KERFERD

Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ
ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΓΟΡΓΙΑ
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΗ ΟΝΤΟΣ
*ἢ ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΣ**

Μετάφραση: Ἰόλη Πατέλλη

Περίληψη**

Τὸ ἄρθρο ἀρχίζει μὲ μίαν ἐπισκόπηση τῶν ἐρμηνευτικῶν προσεγγίσεων τῆς πραγματείας τοῦ Γοργία πού ἐπιχειρήθηκαν κατὰ τὸν 20ό αἰώνα — ἀπὸ τίς ἀρχικὲς οὐσιαστικὰ ἀρνητικὲς ἐκτιμήσεις ἕως τίς πιό πρόσφατες θετικὲς ἐρμηνευτικὲς προσπάθειες. Κατόπιν ὁ συγγραφέας συγκεντρώνει τὴν προσοχή του στὸ τρίτο μέρος τῆς πραγματείας. Θεωρεῖ ὅτι σ' αὐτὸ ὁ Γοργίας ἐπιχειρεῖ — μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς ἀναφορικῆς θεωρίας τοῦ νοήματος — νὰ ἀπομονώσῃ στοιχεῖα τῆς διαδικασίας τῆς ἐπικοινωνίας καὶ νὰ δείξει ὅτι ἀνάμεσα σὲ διάφορα ζεύγη αὐτῶν τῶν στοιχείων ὑπάρχουν, καταρχήν, ἀγεφύρωτα χᾶσματα, συνεπεία τῶν ὁποίων ἡ ἐπικοινωνία μέσω τοῦ λόγου εἶναι ἀδύνατη.

Συχνὰ ἀναφέρεται ὡς λυπηρὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μελέτη τοῦ σοφιστικοῦ κινήματος γίνεται πιό δύσκολη ἐπειδὴ δέν σώζονται ἔργα γραμμένα ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς σοφιστές. Ὅρισμένα ἀνώνυμα κείμενα, π.χ. οἱ *Δισσοὶ Λόγοι* καὶ ὁ Ἀνώνυμος τοῦ Ἰάμβλικου, θεωροῦνται ὅτι ἀποτελοῦν ἐξαιρέ-

* Τὸ πρωτότυπο ἀγγλικὸ κείμενο στίς σσ. 319 - 327 αὐτοῦ τοῦ τεύχους.

** Ἡ περίληψη ἐγίνε ἀπὸ τὸν Ἐκδότη.

σεις. Είναι παρ' όλα αυτά αξιοπερίεργο ότι ένα μοναδικό και πραγματικά έξοχο δείγμα, ή πραγματεία *περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ περὶ φύσεως τοῦ Γοργία*, ἕως ἀρκετά πρόσφατα, εἶχε τύχει πολύ φειδωλῆς προσοχῆς ἀπὸ τούς μελετητές τοῦ κινήματος.

Ὁ λόγος γι' αὐτὴ τὴν ἀμέλεια εἶναι ἐν μέρει ἱστορικός. Γιὰ ἀρκετὸ καιρὸ ἦταν κοινὴ πεποίθηση ὅτι ἡ πραγματεία ἐξέθετε μιὰ μορφή πλήρους φιλοσοφικοῦ μηδενισμοῦ — τὴν ἄρνηση κάθε πράγματος ἀνεξαιρέτως — καὶ ὅτι ἡ πρόθεση τοῦ Γοργία ἦταν νὰ κάνει ἕνα ἀστεῖο ἢ μιὰ φάρσα, χωρὶς ἄλλο σκοπὸ ἀπὸ τὴ διασκέδαση.¹ Μερικοὶ ὁπαδοὶ αὐτῆς τῆς ἄποψης ὑπέθεταν ὅτι ἡ πρόθεσή του ἦταν σοβαρὴ, ἦταν ὅμως μιὰ πρόθεση ἐντελῶς ἀρνητικὴ καὶ καταστροφικὴ. Ἐτσι ὁ George Grote² ὑπέθεσε ὅτι ὁ μηδενισμὸς τοῦ Γοργία δὲν εἶχε ἀπεριόριστη ἐφαρμογὴ, ἀλλὰ στρεφόταν μόνον ἐναντίον τοῦ Ἀπόλυτου ὄντος τῶν Ἐλεατῶν καὶ αὐτὴ τὴν ἄποψη τὴν ἐξέφρασε παραστατικὰ ὁ Karl Reinhardt ὅταν ἔγραφε τὸ 1916 ὅτι "das Ganze eine Farce ist. Die Eleaten hatten sich überlebt; im regsamen Sizilien lachte man über sie"^{3*}. Ὁ Zeller⁴, ὅμως, δὲν ἦταν διατεθειμένος νὰ περιορίσει τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπίθεσης τοῦ Γοργία στοὺς Ἐλεάτες — πίστευε ὅτι ἐμπεριεῖχε ἕναν πῶ γενικευμένο σκεπτικισμό, στὴν κατεύθυνσή του τουλάχιστον, ποὺ μαρτυροῦσε μιὰν ἄρνηση κάθε ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας.

Πιθανότατα, ὅλες αὐτές οἱ οὐσιαστικὰ δυσμενεῖς, ἀρνητικὲς ἐκτιμήσεις τῆς πραγματείας τοῦ Γοργία νὰ εἶχαν κάποια παρακωλυτικὴ ἐπίδραση: ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὸ ποιά ἀπὸ αὐτές θὰ πρέπει νὰ γίνεῖ ἀποδεκτὴ ἔτιναι νὰ παρεκτρέπει τούς μελετητές ἀπὸ αὐτὸ ποὺ εἶναι ἡ πρώτη ἐπιταγὴ μιᾶς ἐρμηνείας, δηλαδή μιὰ προσεκτικὴ, ἀκριβῆς, καὶ, πάνω ἀπ' ὅλα, διεξοδικὴ φιλοσοφικὴ ἀνάλυση καὶ ἀποτίμηση τῶν ἰδίων τῶν ἐπιχειρημάτων ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴν πραγματεία. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, τουλάχιστον, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἔχουν ἀρχίσει πιά νὰ καλυτερεύουν κάπως τὰ πράγματα. Πρῶτα, τὸ ἴδιο τὸ κείμενο. Αὐτὸ ἔχει φτάσει στὰ χέρια μας σὲ δύο ἐκδόσεις ἢ παραφράσεις, αὐτὴν τοῦ Σέξτου Ἐμπειρικοῦ, *Πρὸς Μαθημ.* VII. 65 - 87, καὶ αὐτὴν στὸ ψευδο-Ἀριστοτελικὸ *Περὶ Μελλίσσου, Ξενοφάνους, Γοργίων* (ΜΞΓ) 979a12 - 980b21. Δυστυχῶς τὸ κείμενο τοῦ ΜΞΓ δὲν συμπεριλαμβάνεται στὶς πρῶτες τρεῖς ἐκδόσεις τοῦ H. Diels, *Fragmente der Vorsokratiker* (VS) (1903 - 1912), καὶ μολονότι ὁ Diels ἐξέδωσε χωριστὰ τὸ κείμενο τοῦ ΜΞΓ τὸ 1900 (*Abhandlungen* τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου) εἶναι ἀκόμα σχετικὰ δύσκολο νὰ τὸ προμηθευτεῖ κανεὶς. Πολύ χειρότερο εἶναι τὸ ὅτι στάθηκε ἀδύνατον νὰ συμπεριληφθεῖ στὴν τέταρτη ἐκδόση τοῦ VS (1922) ἢ σὲ ὅποιον δ ἢ ποτε μεταγενέστερη ἐκδόση μέχρι σήμερα, παρόλο ποὺ ἦταν ἀναγνω-

* "εἶναι ὁλόκληρο μιὰ φάρσα. Οἱ Ἐλεάτες εἶχαν ξεπεραστεῖ στὴν εὐθυμὴ Σικελία γελοῦσαν μ' αὐτούς".

ρισμένο ὅτι κάτι τέτοιο ἦταν ἀπαραίτητο (βλ. VS II⁶ σ. 425.30). Τελικά, ὅμως, τὸ κείμενο ἐγινε γενικά προσιτὸ ὅταν τυπώθηκε ἀπὸ τὸν M. Untersteiner, *Sofisti testimonianze e frammenti* Fasc. ii, Φλωρεντία 1949, καὶ ἀπὸ μετέπειτα ἀνατυπώσεις. Ὁλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ ΜΞΓ, κι ὄχι μόνο τὸ τμῆμα ποῦ ἀναφέρεται στὸν Γοργία, ἔχει τώρα ἐκδοθεῖ καὶ σχολιαστεῖ λεπτομερῶς ἀπὸ τὸν B. Cassin, *Si Parménide*, Λίλλη 1980.

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τώρα πιά εἶναι πολὺ πιὸ εὐκόλο νὰ γίνει μιὰ ἀπευθείας σύγκριση τῶν ἐκδοχῶν τοῦ Σέξτου καὶ τοῦ ΜΞΓ. Ἀλλά καὶ πάλι ἡ πορεία τῶν γεγονότων ἔχει ἀποδειχθεῖ κάπως ἀποθαρρυντική: γιὰ πολὺν καιρὸ, ἡ ἀποψη ποῦ ἐπικρατοῦσε ἦταν ὅτι ἡ παράφραση ἢ ἐκδοχὴ τοῦ Σέξτου, ὡς σαφέστερη καὶ πληρέστερη, ἦταν ἡ καλύτερη⁵ γι' αὐτὸ καὶ συμπεριλήφθηκε ἀρχικά ἀπὸ τὸν Diels στὸ VS. Ἀλλά στὸν πιὸ πρόσφατο ἐπιστημονικὸ χῶρο — τῶν τελευταίων πενήντα ἐτῶν περίπου — ἔχει ἐπέλθει μιὰ σημαντικὴ μεταστροφή σ' αὐτὴ τὴν ἀντίληψη, ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι τώρα σύνηθες νὰ ἐκδηλώνεται κάποια πλήρης κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον προτίμηση γιὰ τὸ ΜΞΓ.⁶ Ὑπάρχει ἐδῶ ἕνας πραγματικὸς κίνδυνος ὑπεραπλούστευσης· καὶ δὲν ἔχω καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ὁ Untersteiner ἔχει δίκιο⁷ ὅταν λέει ὅτι αὐτὸ ποῦ χρειάζεται εἶναι μᾶλλον μιὰ ἀμοιβαία συμπλήρωση τῶν δύο ἐκδοχῶν. Ἄς παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ ἐκδοχὴ τοῦ ΜΞΓ γενικά ὑπερέχει, ἐνῶ ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Σέξτου ὑστερεῖ. Πρέπει παρ' ὅλα αὐτά, μπροστὰ στὴν πολὺ δύσκολη κατάσταση ποῦ ἀντιμετωπίζουμε στὶς ἐρμηνευτικὲς μας προσπάθειες, νὰ κάνουμε τὴν πληρέστερη δυνατὴ χρῆση τόσο τῆς ἐκδοχῆς τοῦ Σέξτου ὅσο καὶ τῆς ἐκδοχῆς στὸ ΜΞΓ.⁸

Ὅταν περάσαμε στὴν καθαυτὴ ἐρμηνεία τῶν ἐπιχειρημάτων, μποροῦμε νὰ δοῦμε ὅτι ἡ ἐξέλιξη τῆς ἐρευνας ἔχει σὲ δύο σημεία σχεδὸν μεταμορφώσει τὰ προβλήματα ποῦ ἀντιμετωπίζει ὁ ἐπίδοξος ἐρμηνευτής. Τὸ πρῶτο ἦταν ἡ ἀναγνώριση ὅτι ὁ ὑποτιθέμενος μηδενισμὸς τοῦ Γοργία δὲν εἶναι ἀπὸ καμιὰ ἀποψη πλήρης: ἐνῶ στὸ πρῶτο μέρος τῆς πραγματείας μπορεῖ νὰ φαίνεται ὅτι ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴ οἴουδήποτε πράγματος, στὸ δεύτερο καὶ στὸ τρίτο μέρος μοιάζει, τουλάχιστον, ὑπόρρητα, νὰ ἀποδέχεται τὴν ὑπαρξὴ πραγμάτων. Τὸ ἴδιο τὸ γεγονὸς ὅτι ἀποδέχεται τὴν ὑπαρξὴ πραγμάτων μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει ἰδιαίτερη βαρύτητα, ἐφόσον θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ἀπλῶς ἐκδήλωση τῆς μεθόδου ἐνός συνηγόρου καὶ ὄχι ἐνός φιλοσόφου.⁹ Ἐντελῶς διαφορετικὴ ἦταν ἡ ἐπίδραση τοῦ βιβλίου τοῦ Guido Calogero, *Studi sull' eleatismo*, Ρώμη 1932,¹⁰ τὸ ὁποῖο, ἔστω καὶ μὲ κάποια καθυστέρηση, ἔχει πλέον ἀναγνωριστεῖ ὅτι εἰσάγει μιὰ ἀποφασιστικὴ μεταστροφή στὴ σύγχρονη ἐρμηνεία τοῦ Παρμενίδη καὶ, συνεπῶς, ὀλόκληρου τοῦ Ἐλεατικοῦ κινήματος. Μποροῦμε μὲ λίγα λόγια νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Calogero ὑποστήριξε πῶς αὐτὸ ποῦ πραγματευόταν ὁ Παρμενίδης μὲ τὴν περίφημη διάκρισή του μεταξὺ δύο ὁδῶν, στὴν ἀρχὴ τοῦ ποιήματός του, δὲν ἦταν κάποιο ἀπόλυτο, ἀντι-

κειμενικό ὄν αὐτό καθεαυτό, ἀλλά μᾶλλον ἢ μορφή ἢ ὁ τρόπος τοῦ λόγου μέ τόν ὅποιο μπορούμε νά μιλήσουμε γιά ὅτιδήποτε. Ὁ Calogero ὑποστήριξε ἀκόμα ὅτι ὁ Παρμενίδης συνέχεε τό *ἔστιν* τῆς κατηγορήσεως μέ τό ὑπαρκτικό *ἔστιν* — καί ἔτσι ἐμφανίζονται ἀμφισημίες μεταξύ τῶν κατηγορικῶν καί ὑπαρκτικῶν σημασιῶν τοῦ ρήματος *εἶναι*. Οἱ κατοπινοί μελετητές ἀμφιβάλλουν πιά ἂν αὐτό τό τελευταῖο εἶναι ὀρθό — ἴσως αὐτό πού ἔκανε ὁ Παρμενίδης νά ἀφοροῦσε στό σύνολό του τή χρήση τοῦ *ἔστιν* ὡς συνδέτικοῦ.¹¹ Τό θέμα αὐτό δέν χρειάζεται νά μᾶς ἀπασχολήσῃ πρὸς τό παρόν. Αὐτό πού ἀποδείχθηκε ὅτι ἔχει οὐσιαστική σημασία ἦταν ἡ ἰδέα ὅτι ὁ Παρμενίδης ἐνδιαφερόταν γιά τρόπους κατάφασης καί ἐπομένως γιά τή χρήση τοῦ ρήματος *εἶναι*, καί ὄχι γιά τό Ἄπόλυτο ὄν καθεαυτό. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἂν ὁ Γοργίας ἀναφερόταν στό ἐπιχείρημα τοῦ Παρμενίδη, ὅπως ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι ἔκανε, τότε ἴσως καί ὁ Γοργίας νά πραγματευόταν τρόπους τοῦ λόγου, καί ὄχι θέσεις γύρω ἀπό τήν ὑπαρξή ἢ μή ὑπαρξή πραγμάτων. Μέ ἄλλα λόγια, ὑποσκάπτεται τό στήριγμα βάσει τοῦ ὁποίου ἀποδίδεται ὁ ὀλοκληρωτικός φιλοσοφικός μηδενισμός στόν Γοργία, καί ἀνοίγεται ὁ δρόμος γιά μιᾶ μελέτη τῆς πραγματείας του βασισμένη στήν πιθανότητα ὅτι καί στά τρία μέρη ἴσως αὐτό πού τόν ἀπασχολοῦσε ἦταν κυρίως οἱ τρόποι τοῦ λόγου. Καί σ' αὐτή τήν περίπτωση δέν ὑπάρχει, ἐκ πρώτης ὄψεως, κανένας λόγος νά μή θεωρήσουμε ὅτι σ' ὅλο τό ἔργο μιλοῦσε σοβαρά, καί μάλιστα φιλοσοφικά.¹² Ὁ Παρμενίδης εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι μόνο καταφατικῆς μορφῆς δηλώσεις γίνονται ἀποδεκτές — ἀρνητικές δηλώσεις, ὅλες αὐτές πού μπορούν νά διατυπωθοῦν μέ τή μορφή *οὐκ ἔστιν*, δέν εἶναι ἀποδεκτές, γιατί δέν εἶναι δυνατόν νά εἰπωθεῖ *ὅτι οὐκ ἔστιν*. Μήπως, λοιπόν, αὐτό πού ἔκανε ὁ Γοργίας ἦταν νά ἐπεκτείνει τήν ἐπίθεση ἔτσι ὥστε νά στρέφεται ὄχι μόνο ἐναντίον τῶν ἀρνητικῶν δηλώσεων ἀλλά καί ἐναντίον τῶν καταφατικῶν — ὄχι μόνον τοῦ *οὐκ ἔστιν* ἀλλά καί τοῦ *ἔστιν*, ἔτσι ὥστε ὅλες οἱ δηλώσεις πού περιέχουν τό ρῆμα *εἶναι* νά εἶναι μή ἀποδεκτές. Ἴσως αὐτό νά ἦταν πού ὀδήγησε τόν μαθητή τοῦ Γοργία, τόν Λυκόφρονα, νά ὑποστηρίξει ὅτι δηλώσεις ὅπως *ὁ ἄνθρωπος λευκός ἔστιν* πρέπει νά ἀπορριφθοῦν καί νά ἀντικατασταθοῦν μέ δηλώσεις τοῦ τύπου *ὁ ἄνθρωπος λελευόζωται* — Diels-Kranz, VS 83.2 = Ἀριστ., *Φυσ.* Α.2. 185b 25 κ.έ.¹³

Ἐνῶ ἡ διαφυγή ἀπό τήν ἀνάγκη νά ἀποδώσει κανείς στόν Γοργία ἕναν ὀλοκληρωτικό φιλοσοφικό μηδενισμό ἀνοίξε τό δρόμο γιά πιό θετικές ἐρμηνεῖες, δέν ἀποκάλυψε, βέβαια, ποιές ἀκριβῶς θά ἔπρεπε νά εἶναι αὐτές. Αὐτό πού ἀκολούθησε (στήν περίοδο μετά τό 1945) ἦταν μιᾶ σειρά ἀπό ποικίλες ἐρμηνεῖες, κυρίως στήν Ἰταλία, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἕνα κοινό χαρακτηριστικό: ἦταν ὅλες διατεθειμένες νά ἀσχοληθοῦν σοβαρά μέ τό πρόβλημα τοῦ Γοργία.¹⁴ Βρισκόμαστε στήν ἀφειρηρία καί ὄχι στήν κατάληξη τῆς διαδικασίας τῆς διεξοδικῆς ἐρμηνείας. Πιστεύω ὅτι αὐτό πού χρειάζεται,

σ' αὐτό τό στάδιο τῆς μελέτης τοῦ Γοργία, εἶναι ἓνα π ρ ό γ ρ α μ μ α συζήτησης καί ἔρευνας πού θά προχωρεῖ ἀπό δύο σημεία ἐκκίνησης. Ἐνῶ καθένα ἀπ' αὐτά θά πρέπει νά παραμένει ξεχωριστό ἀπό τό ἄλλο, θά πρέπει ἐπίσης νά χρησιμοποιοῦνται συνεχῶς τό ἓνα σέ σχέση μέ τό ἄλλο. Τό πρῶτο σημείο ἐκκίνησης εἶναι ἡ ἀνάλυση τῶν δύο κειμένων πού σώζονται, μέ ἰδιαίτερη προσοχή σέ μιὰ σειρά συναφῶν προβλημάτων: στό ποιά εἶναι ἡ ἀκριβής σημασία τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου πού στήν περίπτωση τοῦ ΜΞΓ συνεπάγεται δύσκολα προβλήματα ἀποκατάστασης τοῦ κειμένου, στόν προσδιορισμό τῶν ἐπιχειρημάτων πού χρησιμοποιοῦνται, στίς λογικές σχέσεις μεταξύ τῶν ἐπιχειρημάτων, εἴτε τῆς μιᾶς ἐκδοχῆς εἴτε τῶν δύο διαφορετικῶν ἐκδοχῶν. Ἐνα ἄριστο παράδειγμα τῆς ἀπαιτούμενης προσέγγισης ὑπάρχει στό βιβλίο τοῦ G. Mazzara¹⁵ πού ἤδη ἀνέφερα. Ἐνα δεύτερο ὅμως σημείο ἐκκίνησης, πού δέν εἶναι καθόλου μικρότερης σημασίας, εἶναι νά προσδιοριστοῦν ὀρισμένα ἀδρά φιλοσοφικά χαρακτηριστικά στή σκέψη τοῦ Γοργία, ὥστε νά διαμορφωθεῖ ἓνα εἶδος πρόχειρου φιλοσοφικοῦ χάρτη πάνω στόν ὁποῖο θά μπορούν νά ἐνταχθοῦν προσωρινά συγκεκριμένα ἐπιχειρήματα ἀπό τίς δύο ἐκδοχές, ἐνῶ συνάμα τό σχεδιάσμα τοῦ ἴδιου τοῦ πρόχειρου χάρτη θά μπορεῖ νά γίνεται προοδευτικά πιό λεπτομερές καί πιό σωστό.

Ἡ ἀποδοχή ἑνός τέτοιου εἶδους δεύτερου σημείου ἐκκίνησης ἐμπεριέχει ὁμολογουμένως κάποιο στοιχεῖο πίστεως — τήν πίστη ὅτι ὁ Γοργίας εἶχε ὡς στόχο τήν ἀνάπτυξη μιᾶς φιλοσοφικῆς στό σύνολό της θέσης. Ἡ συσσώρευση, ὅμως, τῶν ἐρευνητικῶν μαρτυριῶν κατά τή διάρκεια τῆς τελευταίας γενιᾶς δείχνει ὅτι ἡ χρήση ἑνός τέτοιου δεδομένου ὡς σημείου ἐκκίνησης δέν εἶναι ἐντελῶς παράλογη. Ἡ δομή τοῦ ἔργου τοῦ Γοργία *Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ περὶ φύσεως* εἶναι τριμερῆς — κατά τή διατύπωση τοῦ ΜΞΓ ὁ Γοργίας ἰσχυρίζεται ὅτι (1) *οὐκ εἶναι οὐδέν*, (2) *εἰ δ' ἔστιν, ἄγνωστον εἶναι*, (3) *εἰ δὲ καὶ ἔστι καὶ γνωστόν, ἀλλ' οὐ δηλωτόν ἄλλοις*. Οἱ κύριες γραμμές ἑνός πρόχειρου φιλοσοφικοῦ χάρτη τοῦ εἶδους πού ἀπαιτεῖται πιό πάνω θά μπορούσαν ἴσως νά ἀναζητηθοῦν καλύτερα στό τρίτο μέρος τῆς πραγματείας τοῦ Γοργία — *εἰ δὲ καὶ ἔστι καὶ γνωστόν, ἀλλ' οὐ δηλωτόν ἄλλοις* —, καί μέ τήν καλοσύνη καί τήν εὐγένεια τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφικῆς Ἑταιρείας δόθηκε ἡ δυνατότητα, σιό Διεθνές Συμπόσιο γιά τήν Ἀρχαία Σοφιστική πού ἔγινε στήν Ἀθήνα στίς 27 - 29 Σεπτεμβρίου 1982, νά συμπεριληφθοῦν τρεῖς παρουσιάσεις τῆς διδασκαλίας τοῦ Γοργία μέ εἰδική ἀναφορά σ' αὐτό ἀκριβῶς τό τμήμα τοῦ κειμένου.¹⁶ Τό σχεδιάγραμμα τοῦ πρόχειρου χάρτη πού προτείνω θά ἦταν τώρα πιά τό ἀκόλουθο: Ὁ Πλάτων μᾶς παρέχει ἄρκετά συγκεκριμένες ἐνδείξεις (*Μένων* 76a8 - e2) ὅτι καί ὁ Γοργίας καί ὁ μαθητής του Μένων ὁ Λαρισσαῖος εἶχαν υἱοθετήσῃ τή θεωρία τῆς ἀντίληψης πού ἀνέπτυξε ὁ Ἐμπεδοκλῆς. Ὅλες οἱ αἰσθήσεις ἐξηγοῦνται μέ τόν ἴδιο τρόπο,

δηλαδή με τίς ἀπορροές — *ἀπορροαί* — πού ἐκπέμπονται ἀπό τὰ ὄλικά ἀντικείμενα καί πού εἰσχωροῦν στό ἀνθρώπινο σῶμα διαμέσου τῶν πόρων ἢ περασμάτων — *πόροι* —, φτάνει μόνον οἱ ἀπορροές νά μὴν εἶναι πολύ μεγάλες, ἢ *πολύ μικρές* (ἐμφαση δική μου), γιά τοὺς δεδομένους πόρους. Ἔτσι, τὸ χρῶμα εἶναι μιὰ ἀπορροή σχημάτων πού εἶναι σύμμετρη με τὴν ὄραση, καί ἐπομένως εἶναι ἀντιληπτό — *ἀπορροή σχημάτων ὅφει σύμμετρος καὶ αἰσθητός*.¹⁷ Τώρα, ἀπό μιὰ τέτοια θεωρία τῆς ἀντίληψης προκύπτει ἓνα εἶδος ἐπικύρωσης τῆς διαδικασίας τῆς ἀντίληψης ὡς ὀρθῆς. Ἄν οἱ ἀπορροές δέν ἔχουν πάθει κάποια ζημιὰ ἢ δέν ἔχουν παραμορφωθεῖ κατά τὴ μεταβίβασή τους, ὅπως ἀργότερα θά δεχόταν ὡς δυνατόν ὁ Ἐπίκουρος, τότε, προσλαμβάνοντας (ἀκέραιες) ἀπορροές, προσλαμβάνουμε ἓνα εἶδος ὀρθῆς ἀντίληψης, τὴν ὁποία θά ἀποκυλῶ ἀπὸ δῶ καί πέρα αἰσθητηριακὴ ἐντύπωση, τῶν *πραγμάτων* ἢ ἀντικειμένων πού τίς ἐκπέμπον. Ὑπάρχει, ὅμως, μιὰ βασικὴ διάκριση μετωξὺ ἀπορροῶν πού ταιριάζουν στοὺς πόρους μιᾶς αἰσθησης καί ἀπορροῶν πού ταιριάζουν στοὺς πόρους μιᾶς ἄλλης — τὰ θεάματα δέν εἶναι ἀκουστά καί οἱ ἤχοι δέν εἶναι ὀρατοί. Ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι πού βρίσκουμε καί στό ΜΞΓ, βλ. π.χ. 980b1 - 2. Ὑπάρχει, λοιπόν, ἓνα ἀγεφύρωτο χάσμα ἀνάμεσα σ' αὐτὸ πού εἶναι ἀντιληπτό ἀπὸ μιάν αἰσθηση, λ.χ. τὴν ὄραση, καί σ' αὐτὸ πού εἶναι ἀντιληπτό ἀπὸ μιάν ἄλλη, λ.χ. τὴν ἀκοή. Αὐτὸ θά τὸ ὀνομάσω Χάσμα (Λ).

Ἡ ἐπιχειρηματολογία στό τρίτο μέρος τοῦ ΜΞΓ ἀρχίζει (980a20 - b3) μετὸν ἐμφατικὸ ἰσχυρισμὸ ὅτι ἓνας ἄνθρωπος δέν μπορεῖ μετὸ λόγον νά μεταδώσει σέ ἓναν ἄλλο ἄνθρωπο αὐτὸ πού ὁ ἴδιος ἔχει δεῖ. Τὸ μόνο πού ὁ ἄλλος ἄνθρωπος μπορεῖ νά ἀντιληφθεῖ σέ μιὰ τέτοια περίπτωση εἶναι ὁ ἤχος τοῦ προφορικοῦ λόγου, καί ὁ ἤχος δέν εἶναι ὄραση· ἐπομένως, αὐτὸ πού ἔχει ἰδωθεῖ δέν μπορεῖ νά μεταδοθεῖ μετὸν ἤχο. Αὐτὸ φαίνεται, ἐκ πρώτης ὄψεως, νά εἶναι μιὰ ἀπλή ἐφαρμογὴ τοῦ Χάσματος (Λ), ἀνάμεσα σ' αὐτὸ πού εἶναι ἀντιληπτό ἀπὸ μιάν αἰσθηση καί σ' αὐτὸ πού εἶναι ἀντιληπτό ἀπὸ μιάν ἄλλη. Ὁ Γοργίας, ὅμως, παραδέχεται μιὰ ἐξαιρεση ἢ ὁποία, τὸ λιγότερο, περιπλέκει τὴ θέση του, λέγοντας ὅτι μιὰ τέτοια ἐπικοινωνία εἶναι ἀδύνατη ἂν ὁ ἀκροατῆς δέν ἔχει δεῖ ὁ ἴδιος τὸ ὀρατὸ ἀντικείμενο — *μη ἰδόντι* 980a21· αὐτὴ ἢ ἐξαιρεση ἀναφέρεται ξανά στό 980b5 μετὸν τρόπο ὥστε νά γίνεται ξεκάθαρο ὅτι ὁ Γοργίας πιστεύει πὸς ἓνας ἄνθρωπος μπορεῖ νά λάβει πληροφορίες ἀπὸ ἓναν ἄλλον, ὅταν πρόκειται γιά χρῶμα, ἂν ὁ ἴδιος τὸ ἔχει δεῖ· καί ὅταν πρόκειται γιά ἤχο, ἂν ὁ ἴδιος τὸν ἔχει ἀκούσει. Ἡ ἐξήγηση αὐτῆς τῆς ἐξαιρέσεως παραμένει προβληματικὴ, ὅμως αὐτὸ πού εἶχε ὁ Γοργίας στό νοῦ του ἴσως νά ἦταν τὸ ἑξῆς: Στίς ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις ὅπου οἱ λέξεις μποροῦν νά μεταδώσουν πληροφορίες, ἢ πληροφόρηση αὐτὴ ἐπιτυγχάνεται ὄχι μέσω τοῦ *νοήματος* τῆς λέξης ἢ τῶν λέξεων, ἀλλὰ μετὸν κάποιον ἄλλο τρόπο. Ἔτσι στήν περίπτωση

τῶν ὁμιλητῶν δύο διαφορετικῶν γλωσσῶν, ἀμοιβαῖα ἀκατανόητων, μιά ἀναφώνηση τοῦ ἑνός μπορεῖ νά ἐπισύρει τήν προσοχή τοῦ ἄλλου σέ ἕνα ἀντικείμενο, φτάνει αὐτό νά εἶναι *παρόν* στήν ὄρασή του. Φυσικά, τό ἀποτέλεσμα αὐτό δέν ὀφείλεται στό *νόημα* τῆς λέξης πού ἀναφωνήθηκε, ἀλλά μόνο στόν ἦχο της πού δρᾷ σάν ἕνα εἶδος ἐλατηρίου.

Ἐποῖα κι ἂν εἶναι ἡ λύση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἡ ἀδυναμία τοῦ λόγου νά ἐπικοινωνεῖ σέ κανονικές περιστάσεις ἔχει ἐγκαθιδρύσει δύο ἐπιπλέον χάσματα: τό Χάσμα (Β) ἀνάμεσα στόν λόγο καί στό *πρᾶγμα* — ρητά διατυπωμένο στό συμπέρασμα στό 980b18 - 19 — καί τό Χάσμα (Γ) ἀνάμεσα στόν λόγο καί στήν αἰσθητηριακή ἐντύπωση. Τό Χάσμα (Γ) εἶναι ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τοῦ Χάσματος (Β), ἂν ἔχω δίκιο νά ὑποστηρίξω ὅτι σύμφωνα μέ τό σχῆμα τοῦ Ἐμπεδοκλῆ ἡ αἰσθητηριακή ἐντύπωση πρέπει νά θεωρεῖται ὅτι εἶναι ὀρθή σέ σχέση μέ τό *πρᾶγμα*. Ἀλλά ἔπεται συνέχεια. Στό 980b7, σχεδόν χωρίς προειδοποίηση, πληροφοροῦμαστε ὅτι καί κάτι ἄλλο εἶναι ἀδύνατον — εἶναι ἀδύνατον νά σκεφτεῖ κανεῖς (*διανοεῖσθαι* =; τό νά σκέπτεται κανεῖς ἐννοιολογικά), ἕνα χρῶμα ἢ ἕναν ἦχο· ἕνα χρῶμα μπορεῖ κανεῖς μόνο νά τό δεῖ κι ἕναν ἦχο νά τόν ἀκούσει. Αὐτό εἰσάγει ἕνα τέταρτο χάσμα — τό Χάσμα (Δ), ἀνάμεσα στίς αἰσθητηριακές ἐντυπώσεις καί στίς (ἀντίστοιχες) σκέψεις, μιά διάκριση πού ἴσως μοιάζει νά προ-διαγράφει τή διάκριση τοῦ Πλάτωνα ἀνάμεσα στή *δόξαν* καί στήν *ἐπιστήμην*.

Ἐνῶ δέν εἶναι σαφές ποιές εἶναι οἱ προβλεπόμενες σχέσεις μεταξύ τῶν χασμάτων (Α), (Β), (Γ) καί (Δ) πού σκιαγράφησα πῶς πάνω, τό ὅτι τά χάσματα αὐτά ὑπάρχουν μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι τόσο στερεά ἐδραιωμένο στό κείμενο τοῦ ΜΞΓ, ὥστε νά πρέπει καί τά τέσσερα νά τά δεχτοῦμε ὡς μέρος τῆς σκέψης τοῦ Γοργία, καί ἐπομένως ὡς στοιχεῖα τοῦ προσωρινοῦ χάρτη τῆς φιλοσοφικῆς του θέσης. Ἴσως, βέβαια, νά ὑπῆρχε κάποια πρόσθετη διευκρίνιση στήν αὐθεντική πραγματεία τοῦ Γοργία, ἀφοῦ αὐτά πού ἔχουμε στά χέρια μας, καί στόν Σέξτο καί στό ΜΞΓ, εἶναι παραφράσεις ἢ περιλήψεις. Ἐλλείπει περισσότερων ἄμεσων στοιχείων, τό μόνο πού μπορῶ νά κάνω εἶναι νά προβῶ σέ τολμηρές εἰκασίες. Στό ΜΞΓ 980b8 - 14 ὁ Γοργίας μοιάζει νά μᾶς λέει ὅτι δέν εἶναι δυνατόν ἕνας ἄνθρωπος νά σκέπτεται τό ἴδιο μέ κάποιον ἄλλο, γιατί τότε “τό ἕνα” θά ἔπρεπε νά γίνεαι δύο ἢ καί περισσότερα. Αὐτό συχνά θεωρεῖται ὅτι ἀποτελεῖ ἕναν ἄλλο τρόπο νά πεῖ κανεῖς ὅτι δύο ἄνθρωποι δέν μποροῦν νά ἔχουν τήν ἴδια αἰσθητηριακή ἐντύπωση, πρᾶγμα πού ἀκριβῶς βρίσκουμε νά λέγεται στήν ἀμέσως ἐπόμενη πρόταση στό 980b14 - 17. Ἀλλά αὐτή ἡ ἐπόμενη πρόταση εἰσάγεται μέ ἕνα *δέ* κατά τέτοιο τρόπο ὥστε νά δείχνει, θά ἔλεγα, ὅτι σ’ αὐτή ὁ Γοργίας προχωρεῖ σέ ἕνα παραπέρα σημεῖο, καί δέν ἐπαναδιατυπώνει ἀπλῶς αὐτό πού ἔχει λεχθεῖ στήν προηγούμενη πρόταση. Αὐτό θά ὑπονοοῦσε ὅτι τό ἐπιχείρημα τοῦ ἑνός καί τῶν πολλῶν

προοριζόταν να εφαρμοστεί και στις "σκέψεις" και στις αισθητηριακές εντυπώσεις. Θα είχαμε τότε δύο ακόμα χάσματα -- τό Χάσμα (E) ανάμεσα στις αισθητηριακές εντυπώσεις ενός ανθρώπου και στις αισθητηριακές εντυπώσεις ενός άλλου, και τό Χάσμα (Z) ανάμεσα στις σκέψεις ενός ανθρώπου και στις σκέψεις ενός άλλου.

Αν αυτός ήταν ο τρόπος με τον οποίο προχωρούσε τό επιχείρημα του Γοργία, τότε αυτός εισήγαγε ένα είδος εξατομικευτικής ή απομονωτικής διαδικασίας που ίσως μοιάζει να είναι άπλως ένα ακόμα δείγμα μιᾶς έντελῶς καταστρεπτικής τεχνικής. Κι ὅμως ἀκριβῶς μιὰ τέτοια διαδικασία ἀπομόνωσης τῶν στοιχείων μιᾶς κατάστασης εἶναι συχνά τό ἀναγκαῖο πρῶτο βῆμα γιά κάποια πρόοδο στή φιλοσοφία. Ίσως, ἡ σειρά τῆς σκέψης τοῦ Γοργία νά ἦταν ἡ ἑξῆς: Λόγω τῶν Χασμάτων (A), (B) καί (Γ), εἶναι ἀδύνατον νά ἐπικοινωνήσει κανείς διαμέσου τοῦ λόγου. Πράγματι, τό Χάσμα (A) μπορεῖ νά παρακαμφθεῖ, ὄχι ὅμως νά γεφυρωθεῖ, στήν περίπτωση τῶν ἀκουστικῶν φαινομένων· τά Χάσματα (A) καί (B) ὅμως παραμένουν. Ὁ Γοργίας ἔχει εἰσαγάγει μιάν ἀποφασιστική τομή μεταξύ λέξεων καί πραγμάτων, καί, μέ τό ἴδιο ἐπιχείρημα, μεταξύ λέξεων καί αισθητηριακῶν εντυπώσεων. Κι ὅμως ἀπό τόν Παρμενίδα καί μετά, τό ὅτι οἱ λέξεις πρέπει νά ἀναφέρονται σέ κάτι ἀποτέλεσε μέρος τῆς παραδεδομένης σοφίας. Ἐνας ἄλλος τρόπος νά διατυπώσουμε τό ἴδιο πράγμα, εἶναι νά ποῦμε ὅτι ὅλοι οἱ στοχαστές τοῦ πέμπτου αἰῶνα π.Χ. ἦταν ἀκόμη φυλακισμένοι μέσα στοῦς περιορισμούς πού ἐπέβαλλε ἡ ἀναζήτηση μιᾶς ἀναφορικής θεωρίας τοῦ νοήματος. Αὐτό ἦταν κάτι ἀπό τό ὅποιο οὔτε ὁ Πλάτων δέν μποροῦσε νά ξεφύγει -- ἐλλείψει ἄλλων ἀντικειμένων πού θά μποροῦσαν νά θεωρηθοῦν ὡς ἀναφορά τῶν λέξεων, κατέληξε νά προτείνει νέες ὀντότητες, τίς Πλατωνικές Ἰδέες. Γιά τόν Γοργία μιὰ λύση αὐτοῦ τοῦ εἴδους δέν ἦταν προσιτή. Ὁ Γοργίας τό περισσότερο πού μποροῦσε νά προχωρήσει ἦταν νά ὑποθέσει ὅτι αὐτά πού λειτουργοῦν ὡς ἀντικείμενα τῆς ἀναφορᾶς εἶναι οἱ σκέψεις στό νοῦ τῶν ἀνθρώπων. Ἔστω κι ἔτσι, ὅμως, ἡ ἐπικοινωνία φαίνεται νά παρεμποδίζεται ἀπό τό Χάσμα (Z). Μποροῦμε, λοιπόν, νά κατακρίνουμε τόν Γοργία διότι ἀπέτυχε· ἀπέτυχε, ὅμως, νά λύσει ἕνα πρόβλημα πού ἔμεινε ἄλυτο τουλάχιστον μέχρις ὅτου ὁ Frege προέβη στή διάκριση μεταξύ νοήματος καί ἀναφορᾶς, κατά τό τέλος τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα. Τό ὅτι ὁ Γοργίας εἶχε ἐπίγνωση τοῦ προβλήματος, μπορεῖ πράγματι νά θεωρηθεῖ ἄρκετό γιά νά τοῦ ἀπονεμηθοῦν τά ἐπίθετα πού χρησιμοποιεῖ ὁ Mazzara στόν τίτλο τοῦ βιβλίου του -- *Gorgia ontologo e metafisico*.

Σημειώσεις

1. Ἔτσι καί ὁ W. Windelband, *Geschichte der Philosophie*, ²1900, σ. 72: “Αὐτός ὁ μηδενισμός δέν εἶχε κἀν τὴν ἀπαίτηση νά ληφθεῖ ὑπόψη στά σοβαρά. Ἀκόμη καί ὁ τίτλος μοιάζει μέ μιὰ χονδροειδή φάρσα.” (γερμανικά στό πρωτότυπο). Πρβλ. H. Gomperz, *Sophistik und Rhetorik* (1912) ²1965, σ. 35:

“Τό κείμενο *Περὶ φύσεως* ἦταν ἓνα παίγνιον. Ὁ ‘φιλοσοφικός μηδενισμός’ τοῦ Γοργία θά ἔπρεπε νά διαγραφεῖ ἀπό τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Ἡ *Περὶ φύσεως* παρωδία του ἔχει τὴν θέση της στήν ἱστορία τῆς ρητορικῆς.” (γερμανικά στό πρωτότυπο). Τό μόνο θετικό σημεῖο τῆς πραγματείας, σύμφωνα μέ τόν H. Gomperz, εἶναι ἡ πρόθεσή του νά δείξει τὴ δύναμη τῆς ρητορικῆς τέχνης νά κάνει ἀκόμα καί τό ἀπίστευτο πιστευτό· αὐτὴ τὴν ἀκολουθούσαν στά κύρια σημεῖα της, λ.χ., οἱ E. Bux, *Hermes* 76 (1941), 393 - 407, καί C. M. J. Sicking, *Mnemosyne* 17 (1964), 245.

2. *Plato and the other companions of Socrates*, Vol. I, ³1875, 107 - 109.

3. *Parmenides und die Geschichte der griechischen Philosophie*, ²1959, 39.

Γιὰ οὐσιαστικά παρόμοιες ἀπόψεις βλ. Th. Gomperz, *Greek Thinkers* (ἀγγλικὴ μετάφραση), Vol. I (1901), 480 - 496, H. Maier, *Sokrates* (1913), 223 - 226, K. Joël, *Geschichte der antiken Philosophie* (1921), 726, καί W. Bröcker, *Hermes* 86 (1958), 438.

4. *Philosophie der Griechen I*. 2² (1892), 1104, ἀκολουθούμενο ἀργότερα ἀπό τόν W. Nestle, *Hermes* 57 (1922), 554, R. Mondolfo, *Problemi del pensiero antico* (1936), 177 - 182, C. M. J. Sicking, *Mnemosyne* 17 (1964), 225 - 247, καί A. Levi, *Storia della sofistica* (1966), 204 - 238, ὁποῖος, ὅμως, πιστεύει ὅτι κατὰ κάποιον τρόπο ὁ Γοργίας ἀπέκλεισε τίς ἠθικές ἀλήθειες ἀπό τόν, κατὰ τὰ ἄλλα, καθολικό σκεπτικισμό του. Μιὰ κάπως ἰδιόμορφη θέση υἱοθετεῖται ἀπό τόν V. Di Benedetto, *Rend. Acc. dei Lincei*, Ser. viii, Vol. 10 (1955), 287 - 305, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πολεμικὴ τοῦ Γοργία στρεφόταν εἰδικὰ ἐναντίον τοῦ Πρωταγόρα.

5. H. Gomperz, ὁ.π., 18, καί Nestle, *Hermes* 57 (1922), 555. Πιό πρόσφατα συναντᾶμε τὴν ἴδια ἀποψη στό E. Dupréel, *Les Sophistes* (1948), 64 κ.έ. καί J. H. M. M. Loenen, *Parmenides, Melissus, Gorgias*, (1959), 179 - 180.

6. Π.χ. W. Bröcker, *Hermes* 86 (1958). Ὁ H. J. Newiger, *Untersuchungen zu Gorgias' Schrift über das Nichtseiende* (1973), 161 κ.έ., φτάνει τόσο πολὺ στά ἄκρα ὥστε πιστεύει ὅτι στό τρίτο μέρος τῆς πραγματείας ὁ Γοργίας ἐξαρτᾶται ἐντελῶς ἀπό τό ΜΞΓ.

7. *Sofisti testimonianze e frammenti* Fasc. ii (1949), σ. 38.

8. Γιὰ μιὰ ἄριστη θεώρηση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος βλ. G. Mazzara, *Gorgia ontologo e metafisico* Ita Palma 1982, 99 - 101.

9. Ὅπως, λ.χ., ἀπό τόν O. Gigon, *Hermes* 71 (1936), 191.

10. Ἀνατύπωση, Φλωρεντία 1977, επίσης σέ γερμανική μετάφραση, *Studien über den Eleatismus*, Hildesheim 1970.

11. Βλ., λ.χ., Α.Ρ.Δ. Mourelatos, *The Route of Parmenides*, New Haven 1970.

12. Εἶναι ἐνδιαφέρον τό ὅτι ἕνας λογικός, ὁ I. M. Bochenski, *Ancient Formal Logic*, 1951, σ. 17, μποροῦσε νά ὑποστηρίξει ὅτι ἡ πραγματεία ἐπιδεικνύει ἕνα τέτοιο ὑψηλό ἐπίπεδο λογικῆς ἐπιδεξιότητος, ὥστε αὐτή ἡ ἐπιδεξιότητα νά θεωρηθεῖ ἕνας ἀπό τοὺς λόγους γιά τοὺς ὁποίους ἡ πραγματεία δέν μπορεῖ μέ σιγουριά νά ἀποδοθεῖ στόν Γοργία.

13. Ἐπιχείρησα νά ἀναλύσω μ' αὐτό τό πνεῦμα τό πρῶτο τμήμα τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Γοργία στό *Phronesis I* (1955/6), 3 - 25.

14. Βλ. τήν ἐπισκόπηση στόν G. Mazzara, ὁ.π., σημ. 8.

15. Ὁ.π., σημ. 8.

16. Ἀπό τόν καθηγητή Α.Ρ.Δ. Mourelatos (Texas), τόν καθηγητή Α. Α. Long (Liverpool) καί ἀπό τόν ἑαυτό μου (Manchester). Αὐτές οἱ ἀνακοινώσεις προβλέπεται νά δημοσιευθοῦν στή Πρακτικά τοῦ Συμποσίου τό 1983.

17. Βλ. τόν R.S. Bluck, *Plato's Meno*, Cambridge 1961, σ. 252, γιά τό κείμενο τοῦ Πλάτωνα καί τήν ἐρμηνεία του.